

Sergiy Vonsovych

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University (Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

Institutionalism Theory: Reflections of Retrospective Discourse

The article investigates the approaches to the genesis and evolution of institutionalism theory. The aim of the study is a retrospective analysis of the institutional approach in political science and tracing the evolution of the institutional paradigm. The author proceeds from the fact that in the institutional tradition there are several theoretical blocks, such as: French legal institutionalism, institutional issues of sociological and political thought of the XIX - first half of the twentieth century, and American economic institutionalism of the same period. It was found out that the institutional approach as a holistic methodological program for studying the social order was first developed within the sociological direction of Western European jurisprudence. It is determined that the basis of institutional theory in French jurisprudence is the idea of equilibrium, according to which social development is regarded as a spontaneous equilibrium process, and the order that emerges in the process of such development is not predetermined by nature or sovereign. It is revealed that the researchers of the XIX - first half of the XX century interpret institutions mainly as fundamental collective social structures, the normative and legitimating power of which lies in the sphere of values, while their attention is concentrated around formal institutions.

In addition, the article highlights the significant contribution to the development of the institutional paradigm of the representatives of the economic theory of American institutionalism. It has been found that within the tradition of American institutionalism, the nature of institutions is explained as a set of informal and derived formal norms of thought and behavior that determine human interaction with the environment, as well as human relationships. The temporality of the variability of institutions occurs as a result of conscious and unconscious choice of people. It is substantiated that «classical» institutionalism considered politics as a normative system free from individual interests. A characteristic feature of this tradition was legalism, which involves the interpretation of politics in terms of constitution and law. At the same time, the idealization of institutions led to the idealization of the public interests they reflected, which acquired the character of an independent entity, not related to the interests of specific individuals. That is why holistic methodology is a key feature of the old institutionalism.

The author concludes that the objectivist approach remains fundamental to traditional institutionalism. This narrows the scope for exploring the role of the subjective factor in political processes. In addition to objectivism, a specific feature of this approach is the institutional-structural determinism in the understanding of political reality. Political reality in this regard is viewed as completely dependent on the formatting and functioning of political institutions.

Keywords: *institutionalism, theory and history of politics, political institute, «classical» theory of institutionalism, methodology, legalism, objectivism, determinism, political reality*

Сергій Вонсович

Камянець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Камянець-Подільський, Україна)

Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу

У статті досліджено підходи до генезису та еволюції теорії інституціоналізму. Метою дослідження є ретроспективний аналіз інституціонального підходу в політичній науці та прослідкування еволюції інституціональної парадигми. Автор виходить з того, що в інституціональній традиції є кілька теоретичних блоків, як-то: французький правовий інституціоналізм, інституціональна проблематика представників соціологічної та політологічної думки XIX – першої половини XX століття, а також американський економічний інституціоналізм цього ж періоду. З'ясовано, що інституціональний підхід як цілісна методологічна програма вивчення соціального порядку вперше був розроблений в межах соціологічного напрямку західноєвропейського правознавства. Визначено, що основою інституціональної теорії у французькому правознавстві є ідея рівноваги, за якою суспільний розвиток відбувається як спонтанний рівноважний процес, а порядок, який постає в процесі такого розвитку, не є наперед встановленим ні природою, ні сувереном. Розкрито, що дослідники XIX – першої половини XX ст. трактують інститути переважно як фундаментальні колективні структури суспільства, нормативна і легітиміційна сила яких міститься у сфері цінностей, однак їх увага сконцентрована довкола формальних інститутів.

Виокремлено суттєвий внесок у розвиток інституціональної парадигми представників економічної теорії американського інституціоналізму. З'ясовано, що в межах традиції американського інституціоналізму природа інститутів пояснюється як сукупність неформальних і похідних від них формальних норм мислення та поведінки, що визначають взаємодію людини з навколишнім середовищем, а також відносини між людьми. Темпоральність змінюваності інститутів відбувається у результаті свідомого та несвідомого вибору людей. Обґрунтовано, що «класичний» інституціоналізм розглядав політику як незалежну від індивідуальних інтересів нормативну систему. Характерною прикметою відповідної традиції був легалізм, який передбачає інтерпретацію політики в термінах конституції і права. Водночас ідеалізація інститутів зумовлювала ідеалізацію відображуваних ними суспільних інтересів, що набували характеру самостійної сутності, не пов'язаної з інтересами конкретних індивідів. Тому саме холістська методологія є ключовою ознакою старого інституціоналізму.

Автор доходить висновку, що об'єктивістський підхід залишається базовим для традиційного інституціоналізму. При цьому відбувається звуження можливостей дослідження ролі суб'єктивного чинника в політичних процесах. Крім об'єктивізму, специфічною прикметою вказаного підходу є інституціонально-структурний детермінізм у розумінні політичної реальності. Політична реальність у цьому плані розглядається як повністю залежна від форматування і функціонування політичних інститутів.

Ключові слова: інституціоналізм, теорія та історія політики, політичний інститут, «класична» теорія інституціоналізму, методологія, легалізм, об'єктивізм, детермінізм, політична реальність

Вступ.

Інституціоналізм є методологією дослідження широкого кола проблем – функціонування і розвитку політичних спільнот, підтримки внутрішнього порядку, розподілу влади і впливів серед спільнот та між ними, процесів прийняття рішень, політичної поведінки і політичної дії, а також конституювання політики громадян і формування стратегій розвитку. В сучасних умовах потреба у політичних інститутах, які б відповідали, по-перше, вимогам часу «невизначеності»; по-друге, могли б адекватно відповідати на системні і позасистемні виклики є нагальною. Тому рефлексія теорії інституціоналізму є затребуваною, у т.ч. і для України.

Метою дослідження є ретроспективний аналіз інституціонального підходу в політичній науці та прослідковування еволюції інституціональної парадигми. У ході дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: історичного, системного, порівняльного та міждисциплінарного.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що складність і багатомірність інституціональних форм та процесів у сучасних суспільствах вимагає їх ґрунтового наукового осмислення в рамках новітніх методологічних підходів. У процесі парадигмальної еволюції соціальних наук, у тому числі політології, наукове обґрунтування ролі інститутів варіювалося від їх трактування як самодостатніх структур жорсткої детермінації індивідуальної та колективної поведінки до пасивних арен взаємодії автономних акторів, від статичних формальних організацій і норм до складного комплексу офіційних та неформальних правил

колективної діяльності. Це зумовило потребу в розробці теорій, спроможних подолати дуалізм мікро і макрорівня аналізу суспільної організації. В результаті такого переосмислення відбувається поступове перевизначення інститутів як фундаментальних чинників уможливлення, легітимації та формування способів артикуляції суспільної взаємодії.

Розв'язання поставлених завдань дослідження стало можливим завдяки використанню комплексу загальнонаукових і спеціальних методів: історичного, системного, порівняльного та міждисциплінарного.

Аналіз досліджень і публікацій.

Інтерес до цієї теорії з часом лише посилювався, очевидно, з огляду на її евристичний потенціал у поясненні різноманітних форм інституціональних трансформацій.

У дослідженні теорії інституціоналізму можна виокремити декілька напрямів. Умовно перший включає праці, в яких здійснено загальних опис пізнавальних можливостей інституціоналізму, його методологію. Авторами таких робіт є зарубіжні та вітчизняні науковці, як Д. Аптер, Д. Дін (Дін, 2019), Ротстайн Б. (Ротстайн, 1999), Р. Чілкот (Chilcote, 1981), Г. Екстайн (Eckstein, 1963), В. Андрусів, Н. Єремєєва (Єремєєва, 2008), Ю. Мацієвський (Мацієвський, 2016), О. Воронянський (Воронянський, 2014), Патрушев (Патрушев, 2019), В. Март'янов (Март'янов, 2021), А. Романюк (Романюк, 2006), та інші.

Другий напрям дослідження інституціоналізму як методологічної основи аналізу широкого кола політичних явищ і процесів, включає роботи ряду авторів. Так, М. Макк'юбінз і Т. Селіван (Congress: Structure and Policy, 1987), вивчають

за допомогою відповідного методологічного інструментарію структурування політики Конгресу США, Ф. Доббін (Dobbin, 1994), зосереджується на міжнародній промисловій політиці, Н. Флайстейн (Fligstein, 1996), досліджує проблеми корпоративного контролю, Е. Іммергут (Immergut, 1998), вивчає вплив інститутів на політику охорони здоров'я у європейських країнах, О. Крисенко (Крисенко, 2012), О. Фісун (Фісун, 2016), вплив неформальних інститутів на український політичний процес, О. Стойко (Стойко, 2016), трансформацію політичних інститутів, О. Сушій (Сушій, 2011), проблеми державного управління тощо. Зазначений напрям є найчисельнішим і нині демонструє динаміку невпинного кількісного зростання. Третій напрям залучає наукові студії, присвячені порівняльному аналізу окремих напрямів інституціоналізму, опис особливостей наукових програм кожного з них окремо та їх зіставлення між собою. В цьому контексті слід відзначити ґрунтовні праці Б. Г. Пітерса (Пітерс, 1999), а також П. Холла та Р. Тейлора (Hall, & Taylor, 1996).

Попри наявність великого обсягу наукової літератури, присвяченої інституціональним дослідженням, у вітчизняній політичній науці на даний момент не здійснено комплексного аналізу методології вказаного підходу, що перешкоджає адекватному використанню його принципів, понять та загалом дослідницьких можливостей у процесі вивчення актуальних інституціональних форм і процесів у політиці.

Результати дослідження.

Інституціональний підхід є одним з найбільш поширених методологічних підходів у соціальних науках й, зокрема, виступає чи не головним теоретичним інструментом аналізу політичної реальності.

Саме прихильність цій методологічній традиції засвідчила автентичність політичної науки, відокремивши її від філософії, політичної економії та соціології, а з часу виокремлення політології в самостійну академічну дисципліну в XIX – на початку XX ст. вивчення інститутів посіло в ній провідне місце. Наразі більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників визнають панівну роль інституціоналізму в сучасній політичній науці. Позаяк суспільно-політичні інститути тією чи іншою мірою виступають предметом аналізу значної кількості наукових теорій, систематизація відповідних знань є окремою дослідницькою проблемою. Задля вирішення завдань, поставлених дослідженні, в інституціональній традиції доречно виокремити кілька теоретичних блоків. Такими є, зокрема, французький правовий інституціоналізм,

інституціональна проблематика в творчості представників соціологічної та політологічної думки XIX – першої половини XX століття, а також американський економічний інституціоналізм цього ж періоду.

Інституціональний підхід як цілісна методологічна програма вивчення соціального порядку вперше був розроблений в межах соціологічного напрямку західноєвропейського правознавства (Г. Гурвіч, Ж. Ренар, М. Оріу, С. Романо, Ж. Т. Дело). Найвідомішими представниками цього напрямку є французькі вчені Моріс Оріу та Жорж Ренар. В теорії М. Оріу «інститут» виступає первинним поняттям, яке поєднує об'єктивні та суб'єктивні визначення соціальної реальності. При цьому, як зазначає сам мислитель, «ми будемо слідувати методу, що йде від об'єктивного до суб'єктивного, і будемо пояснювати більше коло питань об'єктивною організацією, а не волею суб'єктивної особистості. Надамо цій організації головне місце і залишимо за суб'єктивним елементом лише те, що дійсно не можна буде звести до об'єктивного пояснення» (Луковская, 1972, с. 5). Вчений підкреслює, що група людей, які об'єднуються для досягнення певних цілей в процесі спільної діяльності, спочатку виступає лише як організація, як «тіло», і тільки з того моменту, коли члени групи починають усвідомлювати функцію даного утворення, стає не тільки організацією, але інститутом. Характерною прикметою інституту, відтак, є наявність ідеї, що направляє активність індивідів.

Для реалізації цієї ідеї соціальній групі необхідна влада і спільність інтересів її членів. Правові норми створюються інститутами як автономними соціальними утвореннями і в процесі тривалого застосування перетворюються у правові «інститути-речі». М. Оріу зазначає, що дійсним об'єктивним елементом правової системи є інститут. Інститут, щоправда, містить і суб'єктивний первень, який розвивається в процесі персоніфікації; однак «корпус» інституту виступає як об'єктивний елемент, і цей корпус з його спрямовуючою ідеєю та організованою владою за правовою силою куди вагоміший за правову норму. Саме інститути породжують норми права, але не норми права – інститути. Згідно концепції М. Оріу, норми права можуть утворюватися шляхом інституціоналізації владних імперативів та в ході інституціоналізації фактичних відносин. Проте в будь-якому разі норма повинна об'єктивуватися як інститут, тобто як елемент об'єктивного правопорядку. Таким чином, вирішуючи проблему нормативної природи права, французький дослідник спирався на поняття інституту – діючого комплексу

впорядкованих відносин, що виступає як єдність фактично-об'єктивного та суб'єктивно-вольового. Реальність права в концепції М. Оріу є сукупністю нормативних інститутів, які, через тривалого існування втілюють принципи справедливості. Відтак, нормативний потенціал інститутів зумовлений кількома складовими: тривалістю існування в часі, організацією влади та консенсусом, який легітимізує інститути.

Схожих поглядів дотримувався й інший французький історик та правознавець Жорж Ренар. Найбільш повно його інституціональна концепція висвітлена в роботах «Теорія інституту. Нариси юридичної онтології» та «Філософія інституту». Слідом за М. Оріу Ж. Ренар стверджував, що суб'єктом суспільних відносин є як індивіди, так й інститути. Незалежно від функціональних особливостей та місця, яке інститути займають у суспільстві, їм однаково притаманні такі основні ознаки: наявність організуючої ідеї, владний і нормативно-правовий характер. Попри те, що в рамках будь-якої соціальної організації також діють конкретні індивіди, завдяки вказаним властивостям інститут за тривалістю існування переважає час життєдіяльності його членів. Завдяки цьому стає об'єктивною, незалежною від нетипових суб'єктивних очікувань, системою. Суб'єкти публічної влади та окремі особи здатні не лише встановлювати норми, але й перетворювати їх на «акти-основи», тим самим за певних умов породжувати новий суб'єкт права. «Цей суб'єкт є не що інше, як ідея, відокремлена від конкретної особи - творця й інтегрована в тих засобах і способах, які здатні закріпити і продовжити її постійну реалізацію та розвиток. Саме таку ідею в правовому житті суспільства я називаю інститутом» (Луковская, 1972, с. 15).

На думку Ж. Ренара, інститути являють собою юридичні організації, яким притаманна внутрішня владна впорядкованість та автономна авторитарна структура. Індивіди, що взаємодіють в рамках інститутів, об'єднуються довкола влади, метою якої виступає заступництво і керівництво процесом реалізації специфічних інтересів колективу. Між окремими індивідами, колективом і владою організації завдяки єдності цілей виникають органічні солідарні зв'язки, котрі стають нормою існування даної спільноти. Тому Ж. Ренар називає теорію інститутів юридичною онтологією, оскільки вказана теорія намагається з'ясувати статус суб'єкта права, апелюючи до його соціального буття.

Спільною основою інституціональної теорії у французькому правознавстві є ідея рівноваги, за якою суспільний розвиток відбувається як спонтанний рівноважний процес, а порядок, який постає в процесі такого розвитку, не є наперед

встановленим ні природою, ні сувереном. На погляд М. Оріу, існує соціальний ідеал і певний порядок речей, але він не передвстановлений, а народжується.

У правовому інституціоналізмі постає проблема відчуження політичних і правових інститутів, оскільки інститути виступають тим рівнем соціальної реальності, що не зводиться до дій окремих індивідів.

Аналізуючи генезис поглядів М. Оріу і Ж. Ренара, зазначимо, що вони засновані на приматі об'єктивного над суб'єктивним, цілого над частиною, а відтак, є неліберальними теоретичними програмами. Загалом, з методологічної точки зору, французький правовий інституціоналізм є досить еkleктичним підходом, який інтерпретує інститути одночасно і як легітимні ціннісні патерни. Зазначені патерни постають у вигляді «тріади»: у формі спрямовуючої ідеї, як структури владного примусу і як різноманітні суспільні організації. З іншого боку, саме багатозначність поняття інституту визначає однакову можливість його застосування як в політології, так і в правознавстві.

Наголосимо, що в теоретичних пошуках представників політичної науки та соціології другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття інститутам приділяється значна увага. Зауважимо, в цьому контексті, що класики відповідних сфер наукових знань не вдавалися до розробки повноцінних інституціональних теорій. Вперше саме поняття «інститут» вжив соціолог Г. Спенсер, визначивши його як регулятивну самовідтворювану форму взаємодії індивідів, яка надає їх діяльності раціонального та продуктивного характеру. Соціальна еволюція, в трактуванні науковця, полягає в русі від однорідності до багатоманітності, від невизначеності до визначеності. За цього, головними структурними елементами еволюційного процесу Г. Спенсер називає соціальні інститути. Розглядаючи інститут як механізм самоорганізації спільного життя людей, вчений не відрізняє його від організації. Суспільство постає як система взаємодіючих соціальних інститутів, функціонування яких залежить головню від розподілу сфер впливу та їх відповідальності (Спенсер, 1877, с. 27). М. Вебер вирізняє поняття «інститут» та «цільовий союз». Критеріями такого вирізнення є добровільність участі, наявність раціональних установлень та апарат примусу. На думку німецького соціолога, інститут – це «колективні дії з визначення змісту і засобів суспільних дій, цілераціонально прийняті всіма учасниками на основі загальної згоди» (Вебер, 1990, с. 536-537). Таким чином, у розумінні М. Вебера, інститути є раціонально впорядкованою частиною колективних дій.

Згідно з позицією французького соціолога Е. Дюркгейма, суспільство як реальність генетично виникає внаслідок взаємодії соціалізованих індивідів завдяки складним механізмам інтеріоризації, ціннісним орієнтаціям індивідів і функціонує за власними законами (Дюркгейм, 1991, с. 2). У цьому контексті поняття «інститут» Е. Дюркгейм визначав як стійкі норми, що регулюють поведінку людей і втілюються в різних формах організації суспільних відносин, тобто інститути постають як ідеальні утворення у вигляді нормативів та вірувань, їх матеріалізація у практичній діяльності конкретних організацій.

Схожих поглядів дотримується і французький політолог М. Дюверже, в розумінні якого інститути позначають сукупність ідей, вірувань, звичаїв, котрі складають впорядковане та організоване ціле (приміром, шлюб, вибори, уряд, власність тощо). М. Дюверже зазначає, що всі інститути одночасно є структурною моделлю і сукупністю колективних уявлень, які мають більший чи менший зв'язок з цінностями. Відтак, всі інститути різною мірою безпосередньо співвідносяться із «системою цінностей». Тобто для дослідника інститути є ідеальними (в сенсі «ментальними», «ціннісними») утвореннями, об'єктивація яких відбувається у практичній діяльності.

Незважаючи на те, що вказані авторитетні тлумачателі інститути переважно як фундаментальні колективні структури суспільства, нормативна і легітимізаційна сила яких міститься у сфері цінностей, переважна увага дослідників сконцентрована довкола формальних інститутів: наприклад, бюрократії у М. Вебера, політичних партій та виборчих систем у М. Дюверже. Натомість, М. Вебер, звертаючись до етичних підстав ділової поведінки у протестантських спільнотах («Протестантська етика і дух капіталізму»), далекий від того, щоб аналізувати відповідні неформальні етичні норми як інститути.

Вагомим є внесок у розвиток інституціональної парадигми представників економічної теорії, зокрема т. з. американського інституціоналізму. Найбільший вплив у рамках цієї традиції мали роботи Т. Веблена, Дж. Комонса та У. Мітчела. Т. Веблен звертається, передусім, до вивчення поведінки людини в її відношенні до матеріальних засобів існування, і така наука «з необхідністю є дослідженням живої історії матеріальної цивілізації» (Веблен, 1984, с. 189). Водночас, визнаючи продуктивну роль індивіда в суспільних процесах, дослідник розглядав його як частину соціально-економічної структури суспільства. Вступаючи у відносини між собою в процесі матеріального виробництва, люди створюють інститути,

що визначають характер взаємодії власне економічних та політичних агентів. Інститути Т. Веблен тлумачив як «дораціональне мислення», «стереотипи думки», які за своєю природою є звичним способом реагування на стимули, що створюються змінними обставинами. Для підсилення ролі інститутів як конститутивних елементів суспільного цілого, дослідник вводить поняття «кумулятивної причинності» інститутів, яку він розуміє таким чином:

«Сили, під дією котрих відбувається формування суспільного ладу і розвиток людського суспільства загалом, безумовно, зводяться до взаємодії живого організму з навколишнім середовищем, але ці сили найкраще можуть бути пояснені умовами навколишнього середовища – частково суспільного, частково природного, а також самою людиною з більш чи менш визначеним духовним складом» (Веблен, 1984, с. 200). Отже, інститути виникають в ході адаптації індивідів до всієї сукупності суспільних дій, а кумулятивне зростання передбачає перманентне нагромадження соціального досвіду.

Якщо творчість Т. Веблена в американському інституціоналізмі початку ХХ століття заклала підвалини історико-еволюційного напрямку досліджень, то Дж. Комонс розвиває соціально-правову інституціональну теорію. Дослідник зосереджує увагу на колективній природі інституту, який є первинним щодо індивіда. За вихідну гіпотезу своїх досліджень Дж. Комонс бере існування колективного інтересу, який об'єктивізується у процесі активних колективних дій. Метою інституціонального аналізу для нього є виявлення функціонального взаємозв'язку між юридичними і економічними мотивами дій колективних інститутів (Ротстайн, 1999).

Теорія інститутів Дж. Комонса є еволюційною, оскільки на його погляд, інститути формуються в процесі еволюції як стійкі структури, здатні до самопідтримки. Значення інститутів полягає в їх спроможності узгоджувати різноспрямовані інтереси та здійснювати контроль над індивідуальними діями. Дж. Комонс також заперечує наявність телеологічного шляху розвитку інститутів, оскільки вирішальним суб'єктивним чинником інституціонального розвитку виступає людина та її розум. Тому індивіди як ініціатори діяльності постають перед обличчям ірраціональної і складної конфігурації очікувань. Як наслідок, формуються раціональні, визнані всіма та обов'язкові для всіх звичаї, правові норми і суспільні інститути, котрі вирішальним чином впливають на людську діяльність і в процесі розвитку змінюються самі. Звідси випливає очевидна відмінність у розумінні природи

інституту в Дж. Комонса та Т. Веблена. В останнього інституту є стереотипами мислення від минулого, що стабілізують процес розвитку і сприяють співробітництву між людьми, але одночасно стримують розвиток нових форм соціальної взаємодії, або нових інститутів. Натомість в інтерпретації Дж. Комонса інституту координують колективні дії та узгоджують колективні інтереси, визначаючи спосіб вибору між альтернативами розвитку.

У. Мітчелу також властивий широкий підхід до трактування предмету політичної економії, до якого він включає як власне економічні, так і політико-правові та соціально-психологічні аспекти людської діяльності. Завданням політекономії У. Мітчел вбачає встановлення взаємозв'язку між економічною поведінкою людей та функціонуванням суспільних інститутів. Обмеженість пізнавальних можливостей неокласичної економічної теорії дослідник пояснює безумовною апеляцією до концепції раціонально мислячого суб'єкта як теоретичної передумови. На його переконання, людина прагне досягти рівноваги з оточуючим її соціально-економічним середовищем, взаємодіє з іншими індивідами, дії яких корегують її поведінку, внаслідок чого мотиви людських вчинків є значно складнішими, ніж просте співставлення задоволень і страждань, витрат і вигод. На думку У. Мітчела, неокласична економічна теорія не заслуговує ролі магістрального напрямку економічної науки, оскільки абстрагується від суспільних інститутів, зосереджує увагу на проблемі раціонального використання обмежених ресурсів, і не здатна пояснити дійсні мотиви людської поведінки в соціально-економічному середовищі.

Узагальнюючи основні постулати американського інституціоналізму, можна констатувати, що в межах цієї традиції природа інститутів пояснюється як сукупність неформальних і похідних від них формальних норм мислення та поведінки, що визначають взаємодію людини з навколишнім середовищем, а також відносини між людьми. Інституту змінюються в часі в наслідок свідомого та несвідомого вибору людей. Між інститутами та індивідами існує кумулятивний зв'язок. Крім того, для всіх представників зазначеного підходу характерне використання індуктивного методу на емпіричному, описовому рівні дослідження. Слід підкреслити, що теоретичні висновки Т. Веблена, Дж. Комонса та У. Мітчела обґрунтовуються емпірично, завдяки чому американський інституціоналізм набув статусу теорії з високим пояснювальним потенціалом. Але відмова від методів абстрактного моделювання та математичної формалізації

не дозволила використовувати інструментарій вказаного підходу з метою прогнозування поведінки індивідів і груп, а також передбачення траєкторій інституціональних трансформацій.

«Старий» інституціоналізм, представлений роботами М. Оріу, Ж. Ренара, К. Фрідріха, Дж. Комонса, Т. Веблена та ін., також розглядав політику як незалежну від індивідуальних інтересів нормативну систему. Характерною прикметною рисою цієї традиції був легалізм, який передбачає інтерпретацію політики в термінах конституції і права. Домінуючий елемент нормативності при вивченні політичного життя залишав остронь специфіку реальних процесів та їх суперечливу взаємодію із правовими нормами. Сам характер норми, передусім її узагальненість та абстрактність, вимагав розглядати політичну поведінку індивідів здебільшого в термінах відповідності або відхилення нормативним приписам. Водночас ідеалізація інститутів призводила до ідеалізації відображуваних ними суспільних інтересів, що набували характеру самостійної сутності, не пов'язаної з інтересами конкретних індивідів. Таким чином, холистська методологія є ключовою ознакою старого інституціоналізму. Адже, наприклад, попри акцент на формальних інститутах, представники традиційного інституціоналізму не оминають увагою і неформальні структури, а дескриптивно-індуктивний та історико-компаративний методи аналізу, за якими часто ідентифікують стару версію інституціонального підходу, є поширеними інструментами дослідження і в рамках нової інституціональної теорії.

Особливості «старої» інституціональної парадигми не дозволяли пояснювати і прогнозувати значну частину реальних подій суспільно-політичного життя, що призвело до появи в 30-х роках ХХ століття низки поведінкових теорій і теорій груп, котрі в післявоєнний час посіли панівне місце в політичній науці. Представників цих теорій цікавила реальна поведінка політичних акторів, а не формальні приписи, намагання зрозуміти, як політика влаштована насправді. При цьому значення інститутів практично не враховувалося ні в якості реальних чинників політичного процесу, ні у вигляді пояснювальних змінних аналізу.

Зокрема, у функціоналістських теоріях, системному аналізі і теорії груп (як в теоріях плюралізму, так і елітаризму), а також в економічних підходах до вивчення політики, насамперед, у неомарксизмі формальні політичні інституту загалом ігнорувалися. Пояснення політичного процесу шляхом аналізу соціальних, економічних та культурних чинників призвело

до фактичної відмови враховувати значення інституціональних та організаційних форм у політичному житті (March, & Olsen, 1989).

Структурний функціоналізм розглядав загальні потреби соціальної системи, пов'язані, наприклад, з політичною стабільністю чи соціальною стратифікацією, як такі, що породжують автоматично функціональні щодо цих потреб політичні інститути. Інакше кажучи, будь-яке суспільство створює такі інститути, котрі здатні вирішити його основоположні проблеми.

Прихильники численних теорій груп, в тому числі марксизм, розглядали інститути здебільшого як арену політичної боротьби між організованими спільнотами, інтереси яких мають наперед визначений характер. Водночас специфіка самої «арени» не розглядалася ними в якості чинника, який впливає на результати цієї боротьби (Steinmo, 1998).

Згідно з традиційним марксистським аналізом, політичні інститути не можуть бути незалежною причиною результатів політичної діяльності, адже розглядаються як похідні від базисних економічних структур суспільства (Peters, 1999). На противагу зазначеному підходу індивідуалістичні концепції політики припускали, що раціональні актори створюють такі політичні інститути, котрі дають можливість якнайкраще реалізувати їх наперед задані цілі. Інколи політичні інститути розглядалися як проміжні структури, в які політичні актори можуть інвестувати владу, і у випадку успіху використати їх для посилення владних позицій в подальшому. В ранніх концепціях економічної теорії раціонального вибору інституціональний вимір також виключався з політики, яка уявлялася місцем, де автономні агенти переслідують апріорі притаманні їм функції індивідуальної корисності (Levi, 2008, p.132).

Крім того, ряд досліджень присвячувалося таким темам, як проблема «авторитарної особистості», нерівномірний розподіл економічної влади між суспільними класами, особливості політичних ідеологій тощо, оскільки для багатьох дослідників було очевидним, що визначальні процеси в суспільно-політичному житті, приміром, соціалістична революція в Російській імперії чи утвердження нацизму в Німеччині, практично неможливо пояснити описом формальних політичних інститутів.

Узагальнюючи тенденцію нехтування роллю інституціональних чинників у політичному житті в післявоєнний період, Дж. Марч та Й. Олсен виокремили п'ять ключових ознак, які, починаючи з 1950-х років, характеризують теоретичні моделі політики. Контекстуалізм передбачає розгляд політики як залежної

складової соціальної системи та пояснення політичних феноменів у якості похідних від цієї системи. Редукціонізм означає підхід до політичної реальності як до сукупності агрегованих наслідків індивідуальної поведінки без врахування впливу організаційних структур і правил. Утилітаризм розглядає політичну дію в термінах розрахунку і корисливості, не беручи до уваги позиціонування політичних акторів як таких, що діють згідно з певними нормативними зобов'язаннями. Функціоналізму властиве розуміння історії як ефективного механізму досягнення найбільш оптимального стану рівноваги в суспільстві, яке не допускає можливостей неефективної адаптації та нерівноважних ситуацій в процесі історичного розвитку. Нарешті, інструменталізм визначає процес прийняття рішень та розміщення ресурсів центральними проблемами політичного життя, не приділяючи належної уваги тим способам, які організують політику довкола розвитку смислів, втілених у політичних символах, ритуалах і церемоніях (March, & Olsen, 1984, p.735).

Час «незатребуваності» інституціоналізму тривав більше тридцяти років - з кінця 1940-х до кінця 1970-х. Хоча і в цей період політичні інститути залишалися предметом дослідницької уваги багатьох науковців. Зокрема, в час популярності біхевіоралізму і теорії груп такі дослідники, як Р. Бендікс, М. Кроз'є, Ш. Ейзенштадт, С.М. Ліпсет, С. Роккан та інші займалися компаративними дослідженнями історичних шляхів розвитку суспільств, проблемами державного будівництва та демократії, структурними конфліктами на макrorівні тощо, припускаючи наявність та особливу роль в житті суспільства політичних інститутів. Абсолютизація поведінкового підходу була розкритикована Ф. Рідлем, а відомий соціолог Ш. Ейзенштадт ставив під сумнів методологічну релевантність функціоналістських теорій через заперечення того історичного факту, що адекватні інституціональні форми виникають не за будь-якої історичної ситуації і властиві не кожному суспільству.

Висновки.

Доісторичнопершої форми інституціоналізму («старого», традиційного, класичного), ідеї якого широко використовувалися у політології на етапі її становлення як науки, належать: французький правовий інституціоналізм, дослідження суспільно-політичних інститутів представниками політичної та соціологічної думки ХІХ – першої половини ХХ століття, американський економіко-правовий інституціоналізм цього періоду. Всі вище зазначені теоретичні підходи поєднують належність до традиції, яку прийнято називати

«старим», «традиційним» або «класичним» інституціоналізмом. Головною спільною ознакою цієї традиції є наголос на приматі об'єктивних суспільних інститутів над індивідами. Попри те, що більшість представників традиційного інституціоналізму визначали інститути не тривіально, розуміючи під ними не тільки офіційні організації та правові установлення, а й глибинні ментальні структури колективного характеру загалом, дослідницький акцент робився на вивченні саме формальних інститутів та описі їхнього функціонування. Не дивлячись на суттєві модифікації, об'єктивістський підхід залишається базовим для традиційного інституціоналізму. При цьому відбувається звуження можливостей дослідження ролі суб'єктивного чинника в політичних процесах. Крім об'єктивізму, специфічною прикметою вказаного підходу є інституціонально-структурний детермінізм у розумінні

політичної реальності. Політична реальність у цьому плані розглядається як повністю залежна від формування і функціонування політичних інститутів. Для теорії «класичного» інституціоналізму є характерним раціоналізм у трактуванні мотивацій політичної поведінки та політичного вибору. Зрештою, інституціоналізм орієнтований переважно на аналіз стабільних інституціональних конфігурацій, і зазнає труднощів у дослідженні процесуальних феноменів політичного життя. Роблячи наголос на первинності інститутів щодо індивідів, представники відповідної традиції підкреслюють соціальну природу останніх, але характер зв'язку індивідуального та інституціонального, а також питання, як виникають і чому існують інститути, залишаються за рамками теоретичного аналізу. Інститути в класичному інституціоналізмі були радше загальною темою, аніж цілісною позитивною теорією з єдиною методологічною базою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. Ю. Давыдова. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
- Веблен Т. Теория праздного класса. Пер. с англ. С.Сорокиной. Москва: Прогресс, 1984. 367 с.
- Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. Сучасне суспільство. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
- Дин Д. Коммунизм или неофеодализм? Логос. 2019. Т. 29. № 6. С. 85–114. URL: <https://doi.org/10.22394/0869-5377-2019-6-85-114>
- Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Пер. с фр. Л.Гофмана. Москва: Наука, 1991. 575 с.
- Єремєєва Н. В. What is new in new institutionalism? Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Харків. 2008. Вип. 14. С. 75–79.
- Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес. Стратегічні пріоритети. 2012. № 4(25). С. 58–62.
- Луковская Д. И. Социологическое направление во французской теории права. Ленинград: ЛГУ. 1972. 128 с.
- Мартьянов В. С. В поисках другого мейнстрима. Полис. Политические исследования. 2021. № 4. С. 112–131. URL: <https://doi.org/10.17976/jpps/2021.04.09>.
- Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книги-XXI. 2016. 552 с.
- Патрушев С. В., Филиппова Л. Е. Институционализм и неoinституционализм Современная политическая наука: Методология. Москва: Аспект Пресс. 2019. С. 101–137.
- Питерс Б. Политические институты: вчера и сегодня. Политическая наука: новые направления. Под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. Пер. с англ. М. Гурвица, А. Демчук, Т.В. Якушева. Москва: Вече. 1999. С. 218–234.
- Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці. Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». 2006. Вип. 9. С. 190–199.
- Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы. Политическая наука: новые направления. Под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. Пер. с англ. М.Гурвица, А. Демчук, Т.В.Якушевой. Москва: Вече, 1999. С. 149–180.
- Спенсер Г. Основания социологии. /пер. с англ. Санкт-Петербург: И.И. Билибина. 1877. В 2 т. Т.1. 897 с. URL: <http://e-heritage.ru/Book/10015928>.
- Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах. Київ: Логос. 2016. 416 с.
- Суший О. Теоретичні засади інституційної теорії державної політики. Публічне управління: теорія і практика. 2011. № 2 (6). С. 110–116.
- Фісун О. А. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора. 2016. Вип. 17. С. 9–13.
- Chilcote R. Theories of Comparative Politics: The Search For A Paradigm Reconsidered. Boulder: Westview Press. 1981. 439 p.
- Congress: Structure and Policy / ed. by M. D. McCubbins, T. Sullivan. New York: Cambridge University Press, 1987. 576 p.

- Dobbin F. Forging Industrial Policy: The United States, Britain, and France in the Railway Age. New York: Cambridge University Press. 1994. 262 p.
- Eckstein H. Comparative politics: a reader / Harry Eckstein, David Ernest Apter. Free Press of Glencoe, 1963. 746 p.
- Fligstein N. Markets as politics: A political-cultural approach to market institutions. *American Sociological Review*. 1996. №. 61. P. 656-673.
- Hall P. A., Taylor R. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*. 1996. №. XLIV. P. 936-957.
- Immergut E. The Theoretical Core of the New institutionalism. *Politics and Society*. 1998. №. 1. P. 5-34.
- Levi M. Reconsiderations of rational choice in comparative and historical analysis *Comparative politics: Rationality, culture, and structure* / ed. by I. M. Lichbach, A. S. Zuckerman. New York: Cambridge University Press, 2008. P. 117-133
- March J., Olsen J. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. New York: Free Press, 1989. 227 p.
- March J., Olsen J. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life *American Political Science Review*, 1984. 78. P. 734-749.
- Peters G. Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism. London; New York : Pinter. 1999. 183 p.
- Steinmo S. Tolbert C. Do institutions really matter? Taxation in industrialized democracies. *Comparative Political Studies*. 1998. №. 31 (2). P.165-187.

REFERENCES

- Chilcote, R. (1981). *Theories of Comparative Politics: The Search For A Paradigm Reconsidered*. Boulder: Westview Press.
- Congress: Structure and Policy (1987). ed. by M. D. McCubbins, T. Sullivan. New York: Cambridge University Press.
- Din, D. (2019). Kommunizm ili neofeodalizm? [Communism or neo-feudalism?] *Logos*, 29(6), 85-114. URL: <https://doi.org/10.22394/0869-5377-2019-6-85-114>. [in Russian].
- Djurkgejm, Je. (1991). O razdelenii obshhestvennogo truda. Metod sociologii [On the division of social labor]. per. s fr. L.Gofmana. Moskva: Nauka. [in Russian].
- Dobbin, F. (1994). *Forging Industrial Policy: The United States, Britain, and France in the Railway Age*. New York: Cambridge University Press.
- Eckstein, H. (1963). *Comparative politics: a reader* Harry Eckstein, David Ernest Apter. Free Press of Glencoe.
- Eremeeva, N. V. (2008). What is new in new institutionalism? *Metodologija, teorija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva*, 14, Harkiv, 75-79. [in Ukrainian].
- Fisun, O. A. (2016). Neformalni instytuty ta neopatrimonialna demokratsiia v Ukraini. [Informal institutions and neo-patrimonial democracy in Ukraine.]. *Ahora*, 17, 9-13. [in Ukrainian].
- Fligstein, N. (1996). Markets as politics: A political-cultural approach to market institutions. *American Sociological Review*, 61, 656-673.
- Hall, P. A., Taylor, R. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, XLIV, 936-957.
- Immergut, E. (1998). The Theoretical Core of the New institutionalism. *Politics and Society*. № 1. P. 5-34.
- Levi, M. (2008). Reconsiderations of rational choice in comparative and historical analysis *Comparative politics: Rationality, culture, and structure* ed. by I. M. Lichbach, A. S. Zuckerman. New York: Cambridge University Press, P. 117-133
- Lukovskaja, D. I. (1972). Sociologicheskoe napravlenie vo francuzskoj teorii prava. [Sociological direction in the French theory of law]. Leningrad: LGU. [in Russian].
- March, J., Olsen, J. (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life *American Political Science Review*. №78. P. 734-749.
- March, J., Olsen, J. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- Mart'janov, V. S. (2021). V poiskah drugogo mejnstrima. [Looking for another mainstream] *Polis. Politicheskie issledovanija*. № 4. S. 112-131. URL:<https://doi.org/10.17976/jpps/2021.04.09> [in Russian].
- Matsiievskiy, Yu. (2016). U pastsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014). [In the trap of hybridity: zigzags of transformations of the political regime in Ukraine (1991-2014)]. *Chernivtsi: Knyhy-KhKhI*. [in Ukrainian].
- Patrushev, S. V., Filippova, L. E. (2019). Institucionalizm i neoinstitucionalizm. [Institutionalism and neo-institutionalism] *Sovremennaja politicheskaja nauka: Metodologija* Moskva: Aspekt Press S. 101-137. [in Russian].
- Peters, G. (1999). *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London; New York : Pinter.
- Piters, B. (1999). Politicheskie instituty: vchera i segodnja [Political Institutions: Yesterday and Today] *Politicheskaja nauka: novye napravlenija* Pod red . R. Gudina i H.-D. Klingemanna / per. s angl. M. Gurvica, A. Demchuk, T.V. Jakusheva. Moskva: Veche. S. 218 - 234. [in Russian].
- Romaniuk, A. (2006). Novyi instytutsionalizm ta poniattia instytutu v politychnii nauki. [New Institute for Political Science.] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya «Filosofski nauky»*. Vyp. 9. S.190-199. [in Ukrainian].

- Rotstajn, B. (1999). Politicheskie instituty: obshhie problemy Politicheskaja nauka: novye napravlenija Pod red . R. Gudina i H.-D. Klingemanna [Political Institutions: Common Problems] per. s angl. M.Gurvica, A. Demchuk, T.V.Jakushevoj. Moskva: Veche, S. 149-180. [in Russian].
- Spenser, G. (1877). Osnovaniya sociologii [Foundations of Sociology] per. s angl. Sankt-Peterburg: I.I. Bilibina. V2t. T. 1 URL: <http://e-heritage.ru/Book/10015928>. [in Russian].
- Steinmo, S. Tolbert, C. (1998). Do institutions really matter? Taxation in industrialized democracies. *Comparative Political Studies*, 31(2), 165-187.
- Stoiko, O. M. (2016). Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh. [Transformation of political institutions in modern transitional societies]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].
- Sushyi, O. (2011). Teoretychni zasady instytutsiinoi teorii derzhavnoi polityky [Theoretical foundations of institutional theory of public policy]. *Publichne upravlinnia: teoriia i praktyka*, 2(6), 110-116. [in Ukrainian].
- Veber, M. (1990). Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. per. s nem. Ju. Davydova; Moskva: Progress. [in Russian].
- Veblen, T. (1984). Teorija prazdnogo klassa [Leisure class theory]. per. s angl. S.Sorokinoj; Moskva: Progress. [in Russian].
- Voronianskyi, O. V.(2014). Politychni instytuty: mekhanizm formuvannia v konkurentnomu seredovyshchi.[Political institutions: the mechanism of formation in a competitive environment.] *Suchasne suspilstvo*, 1, 15–28. [in Ukrainian].

Vonsovych Sergiy

Dr. Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-9657-0902> vonsovych@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 05.09.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2021